

Cikánský tábor v Letech u Písku a situace Romů v protektorátu Čechy a Morava / The Gypsy Camp in Lety by Pisek and the situation of Romanies in the Protectorate Bohemia and Moravia

Jana Hejkrliková

Abstrakt

Studie se zabývá situací českých a moravských Romů za druhé světové války a cikánským táborem v Letech u Písku. Ten fungoval od srpna 1942 do srpna 1943 a prošlo jím více než 1300 osob. Část Romů zde a v táboře v Hodoníně u Kunštátu zemřela vinou špatných hygienických podmínek a nedostatečného vybavení. Většina Romů byla v od jara 1943 transportována do cikánského rodinného tábora v Auschwitz II Birkenau.

Abstract

The present study deals with the situation of Czech and Moravian Romanies during the Second World War and with gypsy camp in Lety by Pisek. The camp existed from August 1942 to August 1943 and more than 1300 people went through it. Part of Romanies died in Lety and in camp Hodonin by Kunstat because of poor hygienic conditions and lack of clothes and other facilities. The major part of Romanies from Protectorate was transported to the gypsy family camp in Auschwitz II Birkenau from spring 1943.

Klíčová slova: Romové; holocaust; Lety u Písku; Hodonín u Kunštátu; cikánský tábor; Auschwitz; genocida.

Key words: Romanies; holocaust; Lety by Pisek; Honodin by Kustat; gipsy camp; Auschwitz; genocide.

Úvod

Cílem článku je poukázat na problematiku romského holokaustu a odpovědět na sporné otázky ohledně cikánského tábora v Letech u Písku. Na základě archivních materiálů, literatury a vyprávění pamětníků či jejich pozůstalých se snaží vyobrazit podmínky, ve kterých byli Romové nuceni žít. Práce se zabývá především obdobím druhé světové války a Protektorátu Čechy a Morava, a to z pohledu Romů, kteří zde pobývali. K ukotvení tématu je nezbytné podívat se i na situaci za první republiky a zmínit nejdůležitější opatření a zákony, které se týkaly právě Romů. Ovšem hlavní část se věnuje Romům od roku 1942, především pak cikánskému táboru v Letech u Písku. Na závěr se zabývá hromadnými transporty Romů do cikánského rodinného tábora v Auschwitz II Birkeanu a jejich osudem zde.

Ve studii jsou použity primární i sekundární prameny. Co se týče odborné literatury, nejvýznamnějším historikem zabývajícím se osudy českých a moravských Romů za druhé světové války byl prof. PhDr. Ctibor Nečas, DrSc., jehož knihy, studie a příspěvky jsou důležitým zdrojem informací, především kniha *Holocaust českých Romů a Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras*. Dále se článek opírá o práce ve sbornících *Fenomén holocaust* z mezinárodní konference v Terezíně a *Neznámý holocaust* ze slavnostního odhalení památníku v Letech u Písku v květnu 1995. Použité primární prameny pocházejí z Státního oblastního archivu v Třeboni, kde se nachází fond cikánského tábora v Letech u Písku, a z fondů cikánského rodinného tábora v archivu Státního muzea Auschwitz-Birkeanu v polské Osvětimi.

S orální historií vztahující se k Romům za druhé světové války je to značně problematické. Holocaust přežilo jen velmi málo lidí. Ti nechtěli o své minulosti mluvit ať už proto, že si raději přáli na tuto část života zapomenout, nebo ze strachu z další perzekuce. Přesto se podařilo některým rodinným příslušníkům své příbuzné alespoň zčásti vyzpovídat a ti pak mohli jejich příběhy převyprávět. Jeden z rozhovorů vedla sama autorka článku, záznamy ostatních poskytla Paměť Romů.

Z hlediska terminologie pracuje studie s termíny Cikán i Rom. Slovo Rom vychází z romského jazyka a jedná se tedy o autonóm romského etnika a je stále rozšířenějším označením nejen v českém a slovenském jazyce. Pojem Cikán vychází z řeckého slova *Athinganoi*, kterým byli Romové označováni kvůli podobnosti se sektou v Malé Asii a v rámci českého a slovenského romského etnika je vnímáno především jako oslovení ze strany majority, často s negativní konotací. Článek používá slovo Cikán (a jeho ostatní tvary) v případě, že se jedná o historické označení, název či ustálené spojení.

Romové a první republika

Romové se na našem území pohybují již několik staletí. Kořeny jejich usazování sahají do 17. století, ovšem ve větší míře k němu dochází od poloviny 19. století, a to především na Moravě. V Čechách je tento proces pomalejší. Většina Romů ale zůstává kočovná nebo polokočovná, tedy se stálým zimovištěm.¹ Ačkoliv se počet usdlých Romů postupně zvyšoval, tento model se ve svém základu zachoval až do období první republiky. Přesný počet Romů žijících v Československé republice není znám, nicméně existuje několik odhadů. Etnograf a antropolog František Štampach ve své knize *Cikáni v Československé republice* z roku 1929 uvádí, že na Slovensku a Podkarpatské Rusi žilo přibližně 20 000 Romů a v Čechách a na Moravě 5000, ovšem zdůrazňuje, že k přesnějšímu číslu bude možné dojít až po dokončení soupisu Cikánů.² Avšak ani snahy o evidenci na konci 20. a v první polovině 30. let nepřinesly do situace jasný vhled. Jedním z hlavních důvodů je nedostatečná specifikace pojmů. Jednalo se totiž o *soupis cikánů a osob žijících cikánským způsobem*. Nebyly tudíž založeny na etnické příslušnosti, ale na určitém archetypu. Vedle Romů tak registraci podléhali i žebráci, potulní obchodníci, komedianti, kolotočáři a lidé bez trvalého bydliště. Současní historici předpokládají, že před Mnichovskou dohodou na našem území pobývalo mezi 80 000 až 100 000 Romů, z čehož přibližně 6000 mělo domovská práva v Čechách a na Moravě.³

Nejvýraznější legislativní krok byl podniknut roku 1927, kdy došlo k vydání zákona O potulných Cikánech č. 117/1927 Sb. Vznikl částečně na základě připravovaných zákonných opatření, která se projednávala jednak po roce 1916 a následně od roku 1921 zaměřujících se mimo jiné na otázku Romů cizí státní příslušnosti. Rovněž odrážel protiromské nálady ve společnosti stupňující se s každým kriminálním případem, které byly v doplněny o agresivní kampaň médií, kde jasně dominoval agrárnický *Deník Venkov*.⁴ Samotný zákon obsahoval nařízení o soupisu potulných cikánů, vydání takzvaných cikánských legitimací a kočovnického listu a také umožňoval odebírání romských dětí. Vzhledem k tomu, že se vztahoval na „potulné cikány a osoby žijící cikánským způsobem“, v evidenci byli podchyceni kočovní Romové, tuláci ale i usdlí Romové. Každý zapsaný starší 14 let obdržel cikánskou legitimaci doplněnou o fotografii a otisky

¹ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN: 80-7106-615-X, s. 39.

² ŠTAMPACH, František. *Cikáni v Československé republice*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, s. 9.

³ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-022-2, s. 15.

⁴ HORVÁTHOVÁ, Jana, *Kapitoly z dějin Romů*, s. 43.

prstů. Některým rodinám se podařilo získat i kočovnický list, přesto však platila omezení, která jim zakazovala vstup na určitá místa, například do lázeňských měst.⁵

Situace v předhitlerovském Německu byla podobná jako v Československu. Žili zde Romové kočovní, polokočovní i usedlí a ani zde neexistovalo jasné vymezení pojmu „cikán“ a úřady se rovněž pokoušely o provedení evidence cikánů a osob žijících cikánským způsobem. Například ve 20. letech 20. století vznikly v Bavorsku a následně v Prusku speciální úřady, jejichž úkolem bylo vést registr cikánů a potulných osob obsahující jejich fotografie a otisky prstů, a mít je neustále pod dohledem. Ovšem ani toto, ani jakákoliv jiná oblastní či celoplošná opatření nespĺnila zcela svůj účel.⁶ Oficiálně se na Romy jako příslušníky etnika a nikoliv jen sociální skupiny začalo nahlížet až s nástupem Adolfa Hitlera k moci, kdy se otázka Romů stala rasovou. Významným mezníkem bylo, stejně jako pro Židy, vyhlášení norimberských rasových zákonů v září 1935. Jejich prováděcí nařízení pak specifikovala, že romským míšencem je ten, jehož dva z osmi prarodičů byli Romové. K ujasnění definice Romů bylo založeno Výzkumné centrum pro rasovou hygienu a biologii, kde měl shromažďování dat o Romech na starosti Dr. Robert Ritter a jeho pomocníci byla Eva Justinová. Muži, ženy a děti zde byli fotografováni, podstoupili kraniometrická měření či vytváření sádrových odlitků tváří. Výsledky práce Výzkumného centra sloužily k jednoduššímu rozpoznávání příslušníků romského etnika pro „řešení cikánské otázky.“⁷

Se zvyšujícím tlakem na Romy v Německu a po Anšlusu i v Rakousku stoupal také počet německých a rakouských Romů, především kočovných, kteří se uchylovali do Československa a situace se ještě vyostřila po Mnichovské dohodě, kdy ze zabraných Sudet přechali do vnitrozemí i Romové s československou státní příslušností. Větší koncentraci Romů na území Česko-slovenské republiky, přičemž nově přichozí se velmi často octnuli bez jakýchkoliv prostředků, měla doprovázet zvýšená drobná kriminalita a žebrota, a tak se stále častěji ozývaly hlasy volající po přísnějších opatřeních. Ještě druhorepubliková vláda přijala zákon č. 72/1939 o kárných pracovních táborech, kde měli být soustředěni lidé bez stálého zaměstnání a věnující se potulce a žebrotě. V upravené verzi nakonec

⁵ ŠÍPEK, Zdeněk. Řešení situace potulných Cikánů v českých zemích v letech 1918–1940. In: FRIŠTENSKÁ, Hana, LÁZNIČKOVÁ, Ilona, SULITKA, Adnrej (eds.) *Neznámý holocaust. Příspěvky ze slavnostního odhalení pomníku romským obětem v letech a ze semináře s mezinárodní účastí v Písku 13. května 1995*. Praha: Trilabit 1995, s. 42.

⁶ HANCOCK, Ian. *Země utrpení. Dějiny pronásledování a otroctví Romů*. Praha: Signeta, 2001. ISBN 80-902608-3-7, s. 82.

⁷ WAGNER, Petr. Doktorská práce Evy Justinové a její ideové a politické zázemí, *Romano džani-ben*, vol. 12, no. 3, 2005, s. 90.

vstoupil v platnost 28. dubna 1939, tedy již za Protektorátu Čechy a Morava. Kárné pracovní tábory následně vznikly v srpnu 1939 v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.⁸

Romové za Protektorátu Čechy a Morava

Tlak na romskou populaci v Protektorátu byl vyvíjen postupně. V listopadu 1939 vydalo ministerstvo vnitra po vzoru Německé říše nařízení o trvalém usazení do dvou měsíců a zákazu kočování. Jeho prosazování bylo pomalejší a méně důsledné, než se patrně původně předpokládalo, nicméně Ctibor Nečas v příspěvku ze slavnostního odhalení památníku v Letech u Písku v květnu 1995 uvádí: „*Ke dni 1. 4. 1941 bylo na celém protektorátním území napočteno 6450 Romů, kteří ke dni 30. 9. 1941 bydlili ve 464 obcích a žili v 946 rodinách; z dospělých příslušníků bylo více než 1500 v trvalém pracovním poměru, zatímco z dětí asi 800 vykazovalo pravidelnou školní docházku. Kdo se trvale neusadil a nezanechal kočování, případně si nezajišťoval řádným způsobem obživu a neposílal své děti do škol, měl být zařazen do kárných pracovních táborů...*“⁹

Po ustavení Protektorátu a vydání výše zmíněného nařízení se do roku 1942 odvíjel život Romů různě a závisel na prostředí, ve kterém žili. Menší část byla internována v kárných pracovních táborech, které byly v březnu 1942 přeměněny na sběrné. Romští muži tvořili od 5 do 25 % chovanců, přičemž v evidenci byli označováni červeným písmenem C.¹⁰ Ačkoliv tedy Romové neměli volnost pohybu, většina se nacházela na svobodě. Pan Jozef Miker, který měl možnost vyzpovídat rodinu své partnerky, o jejich životě mezi vznikem Protektorátu a deportací říká:

„Normálně chodili do práce dál. A že by se k nim Češi chovali nějak špatně, to strejda neřikal. Doma měli brusku, takže si k nim lidi chodili nechávat brousit nože a nůžky. A různě chodili pomáhat lidem na pole. Celkově říkal, že nějaká větší změna to nebyla. Až jednoho dne pro ně přišli a oni museli jít.“¹¹

⁸ LHOTKA, Petr. Protiromská opatření protektorátních úřadů. In: BLODIG, Vojtěch (ed.) *Fenoména holocaustu: The Holocaust Phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference*. Praha – Terezín: Kancelář prezidenta republiky, Památník Terezín, 2000, s. 165.

⁹ NEČAS, Ctibor. Neznámý holocaust. In: FRIŠTENSKÁ, Hana, LÁZNIČKOVÁ, Ilona, SULITKA, Adnrej (eds.) *Neznámý holocaust. Příspěvky ze slavnostního odhalení pomníku romským obětem v Letech a ze semináře s mezinárodní účastí v Písku 13. května 1995*. Praha: Trilabit 1995, s. 27.

¹⁰ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*, s. 18.

¹¹ Rozhovor Jany HEJKRLÍKOVÉ s Josefem Mikerem (romský aktivista), dne 10. 9. 2018 v Praze. Pepsis rozhovoru v Romano Vodí vol. 15, no. 9, 2018, s. 4–7.

Rozdílnou zkušenost měl pan Zdeněk Daniel narozený v roce 1929, jenž pochází z Oslavan u Brna. Jeho rodina bydlela ve zděném domě, nicméně v Oslavanech se v nacházela romská osada. Z období Protektorátu před rokem 1943 v rozhovoru poskytl následující vzpomínku:

„Ti, co se dali k Němcům za Protektorátu, tak zapověděli v Oslavanech Romům přístup k veřejné pumpě. Tak si táta nechal udělat studnu a měli jsme pumpu, poněvadž jsme měli i koně a ti také potřebovali vodu. A měli jsme i pacholka a maminka si k sobě vzala patnáctiletou holku, protože její rodiče na tom nebyli dobře. Tak moji rodiče takhle dost pomáhali.“¹²

Cikánský tábor v Letech u Písku

Zlom v přístupu k Romům nastal během roku 1942. První mezník představovalo vládní nařízení o preventivním potírání zločinnosti, které stejně jako předchozí kopírovalo obdobné říšské. Vztahovalo se na takzvané zločince z povolání, mezi nimiž byli výslovně uvedeni cikáni a osoby kočující po cikánsku. Ti pak měli být soustřeďováni v donucovacích pracovnách v Brně, Pardubicích a Praze-Ruzyni a za tímto účelem přetvořeným sběrných táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. Jejich nový název s sebou nesl jednu podstatnou změnu a to, že z nich byly vypravovány takzvané transporty asociálů do tábora Auschwitz I, Buchenwaldu a Ravensbrücku, v nichž postupně skončilo 123 romských mužů a 121 žen.¹³ Ani to se zatím nedotklo všech českých a moravských Romů. Ovšem 10. června 1942 vyšel výnos vrchního velitele neuniformované protektorátní policie o potírání cikánského zlořádu. Na jeho základě měly policejní a četnické stanice provést dne 2. srpna 1942 soupis všech Cikánů, na které již bylo nahlíženo rasovou optikou. Romové nesměli ve dnech 1.–3. srpna opustit místo svého pobytu a 2. srpna se měli dostavit na nejbližší stanici. V případě neuposlechnutí jim hrozila pokuta od 10 do 5000 K, nebo odnětí svobody od 12 hodin do 14 dnů.¹⁴ Ještě před samotným soupisem byly tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu přetvořeny ze sběrných táborů na cikánské tábory, velitelé letského tábora byla změna oznámena dne 22. července 1942, který o tom vzápětí spravil obecní úřad v Letech s tím, že ode dne ustavení, 1. srpna 1942, je do okolí tábora vstup zakázán.¹⁵

¹² Rozhovor Markéty HAJSKÉ se Zdeňkem Danielem (romským pamětníkem), dne 29. 6. 2017 v Jablonci, rozhovor poskytl Paměť Romů, Korunní 127, Praha.

¹³ NEČAS, Ctibor, *Holocaust českých Romů*, s. 19.

¹⁴ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 3 38 1-C-5. *Vyhláška*. Inv. č. 21404.

¹⁵ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 1 31 1-A3. *Oznámení*. Inv. č. 24060.

Po vyhodnocení získaných materiálů zůstala zatím většina Romů stále na svobodě, avšak více než 2000 osobám byl odeslán na příslušný okresní úřad povolávací lístek, který sděloval, že daná osoba je určena k internaci v hodonínském či letském táboře. O tom, že budoucí chovanci byli vybíráni na základě etnické příslušnosti a nikoliv trestné činnosti svědčí i to, že povolávací lístky byly adresovány rovněž dětem nebo dokonce hromadně, jako například lístek do Kutné Hory, který určoval, že dne 6. srpna 1942 se má do tábora v Letech dostavit „37 dospělých cikánů, 14 dětí ve věku od 4 do 10 let a devět dětí mladších 4 let.“¹⁶ O tom, že do Letů byly deportovány celé rodiny i s dětmi, svědčí i vzpomínky, které zachytil Jozef Miker:

„Přišli četníci a řekli jim, sbalte si ty nejdůležitější věci, všechno ostatní museli nechat tak, jak to bylo. Odvezli je do Prahy do Bartolomějské, kde byli nějakou dobu a potom je převezli do Let. Deportovali otce, matku a jejich děti. Nejstarší dcera už byla vdaná, měla manžela Ladislava Ružičku a syna Sidonia a ty všechny také deportovali. Takže z nejbližší rodiny všechny. V Letech se vlastně setkala celá široká rodina: Čandovi, Procházkovi, Růžičkovi. Dokonce děda říkal, že tam potkali i svého strýce, kterého dlouho neviděli, Františka Procházku.“¹⁷

Ačkoliv se velmi často uvádí, že v táboře byli i nadále koncentrováni jen Romové bez zaměstnání či trvalého bydliště, neplatí to u všech vězňů. Jedním z příkladů je rodina Josefa Serinka, Roma, který byl do cikánského tábora odvezen, ale následně utekl a zapojil se do odboje na Vysočině. Jeho vnuk Zdeněk Serinek o deportaci svého dědy říká:

„Celý život pracoval jako zemědělský dělník, protože to byl zahradník, většinou na nějakých velkostatkách. U jednoho pána, nějaký von to byl, pracoval a podařilo se mu ho přesvědčit, aby mu tam nechal kus pozemku a postavil si tam domek. Takže on byl potulný jen do určitý doby. A na ten statek oni pak vlastně přišli v tom 42. roce, kdy pro ně přišli přímo na pole nebo do sadu. ‚A všeho nechte, všechno položte.‘ a odtamtud je vlastně odvedli a pak deportovali do těch Letů.“¹⁸

Romové přicházeli do obou táborů převážně v průběhu srpna 1942, pozdější deportace byly spíše ojedinělé. Do začátků září tak byly nejen naplněny, ale jejich

¹⁶ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 14 70-3-c1. *Povolávací lístek*. Inv. č. 23149.

¹⁷ Rozhovor Jany HEJKLÍKOVÉ s Josefem Mikerem.

¹⁸ Rozhovor Kristiny DIENSTBIEROVÉ se Zdeňkem Serinkem (vnuk Josefa Serinka), dne 27. 4. 2018 v Kopidlnu, rozhovor poskytl Paměť Romů, Korunní 127, Praha.

kapacita byla několikanásobně překročena. Tábor v Letech u Písku měl v letních měsících internovat maximálně 300 osob, nicméně k 15. srpnu 1942 se zde nacházelo 1145 vězňů. V dalších dnech byli někteří uznáni jako necikáni a propuštěni, a tak bylo v táboře soustředěno 1070 Romů, což ovšem stále neodpovídalo táborovému zařízení.¹⁹ V Hodoníně u Kunštátu byla situace podobná. Za měsíc srpen bylo v táboře rovněž s kapacitou 300 osob koncentrováno 1237 mužů, žen a dětí, přičemž na konci září klesl počet díky propuštění necikánů na 1004.²⁰

V obou táborech tak bylo nedostatečné hygienické zázemí a dokonce chybělo i nezbytné vybavení pro vězně. Lety u Písku navštívil 27. srpna 1942 okresní hejtman Hlaváček. Ve své zprávě zdravotnímu radovi Dr. Fügnerovi píše: „*Při prohlídce sběrného tábora v Letech, kde toho času jest internováno více než 1.100 cikánů, jsem zjistil, že pro internované není k dispozici žádné serum a že v táboře je nedostatek profylaktických a desinfekčních prostředků. Ježto při nevyhovujících ubytovacích poměrech v tomto táboru a při velkém počtu tam umístěných dětí /600/ jest obava z vypuknutí infekčních chorob, jimiž by ohrožen byl též strážný personál, po případě i obyvatelstvo okolních obcí, prosím o bezodkladné další zařízení.*“²¹ Ačkoliv na okraji zprávy bylo napsáno *Nutné!*, podmínky, ve kterých Romové žili, se nezměnily ani v následujících měsících. Když po vypuknutí tyfové epidemie proběhla 6. února 1943 kontrola vedená zdravotním radou Dr. Fügnerem, bylo zjištěno, že vězni mají zcela neodpovídající ubytování ve starých dřevěných rozpadajících se barácích bez podezdívek, k dispozici jsou jim jen provizorní záchody a je zde nedostatek koupelen a umývár. ²² O špatném zajištění základních potřeb svědčí mimo jiné odpověď velitele tábora Josefa Janovského zemskému úřadu v Praze na dotaz o stavu tábora a odění vězňů ze dne 25. října 1942. V táboře se k tomuto datu nacházelo 266 mužů, 296 žen a 549 dětí. Ačkoliv tábor existoval již od 1. srpna 1942, nedostal žádné ošacení a obutí pro ženy a děti. Muži vyfasovali při nástupu staré uniformy nabarvené načerno, kterých bylo dostatek, nicméně scházely kožené boty, a tak většinou nosili dřeváky, nebo chodili bez bot. Ženy a děti si ponechaly oblečení, ve kterém přišly, což ovšem znamenalo, že neměly žádné vybavení na zimu, a jeho stav byl v mnoha případech tristní. Pro ženy a děti bylo tedy nutné zajistit šátky na hlavu, šaty, boty a ostatní oděv a v závěru dopisu je tedy žádost o zaslání látek na jejich

¹⁹ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*, s. 35–36.

²⁰ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*, s. 82–84.

²¹ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 23 89 4-C. *Zpráva o stavu tábora*. Inv. č. 13854.

²² SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 23 89 4-C. *Zpráva z kontroly*. Inv. č. 13875.

výrobu.²³ Z dopisu tedy vyplývá skutečnost, že ženy a děti trávily i podzimní měsíce v lehkém letním oblečení a velmi často bez bot, a zároveň poukazuje na míru zájmu o Romy jak ze strany protektorátních úřadů, tak velitele tábora, který nastalou situaci řešil až na konci října po tom, co byl na jeho stav dotázán.

Náplní dne chovanců byla práce. Část vězňů vykonávala různé činnosti přímo v táboře nebo v jeho bezprostřední blízkosti. Druhá větší část byla rozdělena na menší pracovní skupiny, které byly s doprovodem strážníků vysílány do vzdálenějších oblastí, tedy především na stavbu silnice v úseku Lety – Staré Sedlo, což bylo například spojeno i s lámáním a drcením kamene. Dále byly vězni nasazováni na lesní práce, což znamenalo hlavně likvidace lesních polomů, nebo námezdní práce u místních zemědělců, kdy muži, ženy a mládež pomáhali se sklizní obilí a brambor. Uvnitř tábora se zdržovaly zejména ženy a děti, které se tak podílely na úklidu a udržování tábora, pomoc v kuchyni a dílnách apod.²⁴ Táborový řád, kterým se vězni řídili, se v sekci *Povinnosti* v bodě 14 vyjadřoval takto: „*Práce v táboře i na pracovišti musí se konati řádně, pilně a svědomitě. Každá osoba je povinna řídit se rozkazy, které stran výkonu práce obdrží od nadřízených, technických poradců nebo do (sic!) ,starších předáků‘. Nedostatečný výkon a nedbalý výkon bude potrestán. Nikdo nemůže být osvobozen od práce. Proto budou pracovat jak muži, tak i ženy. Děti budou pracovat podle jejich sil a schopností. Jedině zcela neschopné nebo děti dosud práce neschopné, budou velitelem od práce osvobozeny. Pracovní doba bude čas od času určena velitelem. Nesmí však býti v letních měsících kratší 10 hodin a v zimních měsících 12 hodin...*“²⁵

Strava v táboře byla vzhledem k práci, která se vykonávala rovněž o nedělích a svátcích, zcela nedostatečná. Dospělí dostávali tři jídla denně, dětem byly v prosinci 1942 přidány dvě svačiny navíc v podobě polévky s vaječnou zavářkou, bílou kávou a kouskem chleba. Snídani pro všechny představovala bílá nebo černá káva, oběd polévka, která měla být doplněna o hlavní jídlo v podobě přílohy s masem, či častěji smaženou zeleninou, a večeři zpravidla opět polévka. Náklady na potraviny na jednoho vězně se pohybovaly od 7 do 5 K, přičemž měly za dobu existence tábora spíše sestupnou tendenci.²⁶ O tom, jak to v táboře

²³ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 1-C-2. *Odpověď o stavu tábora*. Inv. č. 27091.

²⁴ NEČAS, Ctibor. Cikánský tábor v Letech (1942–1943), *Romano Džaniben*, vol. 15, no. 1, 2008, s. 193.

²⁵ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 33 1-B-2. *Táborový řád*. Inv. č. 13923.

²⁶ NEČAS, Ctibor. *Holocaust český Romů*, s. 51–52.

chodilo a o stravě, vyprávěl Josefu Mikerovi strýc Karel, který byl v době internace ještě dítě:

„Tam dělali různé věci. Pracovali v kamenolomu, máma dělala v kuchyni. Akorát nejmladšího bratra od nich oddělili, takže o něm skoro nic nevěděli. Byli rozdělení i muži a ženy. A Karel, to je poslední žijící, ten je ročník asi 1935, tak byl mimo ně. Jednou, když ho maminka viděla a pohladila, tak za to dostala kabelem. Co se týče podmínek, tak bylo málo jídla, byli špinaví, roztrhaní, dospělí nosili takové ty hadry z uniforem a ani se neměli jak mýt. Strejda Karel mi vyprávěl, že jednou se myli horkou vodou a mýdlem, protože pak přišel nějaký důstojník, před kterým se tam všichni klaněli. Ale to bylo jedinkrát, co byli vykoupání. Jinak se myli jen ve studené vodě. A jídlo, to bylo strašné. Dostali třeba jenom polévku, která byla jak voda, nebo tvrdý chleba. Jídlo bylo jen takové, aby přežili a mohli pracovat. Jinak pracovali v lese, v kamenolomu, na silnicích a ještě navíc je také půjčovali místním zemědělcům na lesní práce. Ale tam chodili rádi, protože tam dostali kaši, chleba s máslem, mléko. Tam se najedli, tak se na to těšili. Ti sedláci jim dali opravdu najíst.“²⁷

Celkové podmínky v táboře, jak bylo zdůrazněno v srpnu 1942 i okresním hejtnem Hlaváčkem, byly značně nevyhovující a od počátku vytvářely ideální prostředí pro šíření infekčních chorob. Již během prvních tří měsíců fungování se objevilo podezření na onemocnění břišním tyfem. Ačkoliv dobové Poučení o tyfu říká, že: „V Protektorátu Čechy a Morava je nutno hlásiti během 24 hodin od chvíle, kdy se někdo o tyfu doví, každé onemocnění, každé podezření z onemocnění a každé úmrtí tyfem (§ § 2 a 3 vládního nařízení o potírání přenosných nemocí ze dne 17. dubna 1941, čís. 254 Sb.).“²⁸, velitel tábora Josef Janovský tak učinil až v prosinci 1942, kdy již bylo v táboře 49 nakažených osob, z čehož 20 vězňů a 2 četníci museli být hospitalizováni v nemocnici. Z důvodů zanedbání povinností byl následně suspendován a místo něho dočasně nastoupil dosavadní velitel cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu, aby dal stav tábora do pořádku.²⁹

Tyfová epidemie kulminovala v lednu a únoru 1942 a rovněž si vybíralo svou daň špatné zázemí a vybavení. Během ledna se dle zprávy nového velitele Štefana Blahynky objevily tři podezření z břišního tyfu u personálu. Mezi vězni byly

²⁷ Rozhovor Jany HEJKRLÍKOVÉ s Josefem Mikerem.

²⁸ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 23 89 4-C. *Poučení o tyfu*. Inv. č. 13391.

²⁹ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*, s. 61.

případy břišního tyfu, zápalu plic a hlavně u dětí podvýživa, což způsobilo, že průměrná úmrtnost v táboře byla od 1. do 21. ledna pět osob denně a od 22. do 31. ledna 3–4 osoby. Také se objevilo podezření na skvrnitý tyfus u vězně Františka Procházky a tak byla 23. ledna nařizována jeho pitva.³⁰ V únoru se skvrnitý tyfus rozšířil a mimo vězňů na něj zemřeli i dva strážníci, nicméně dle velitele byla epidemie již na ústupu a nová onemocnění se objevovala jen zřídka, ovšem 80 % Romů se nacházelo ke konci měsíce v rekonvalescenci. Průměrná denní úmrtnost se snížila na 1,8 vězně, přesto během února zemřelo 52 vězňů, nejčastěji na zápal plic, dystrofii, skvrnitý tyfus a tuberkulózu.³¹ Vzhledem k tomu, že panovala obava z rozšíření tyfu i do okolních vesnic, dne 17. února vyhlásil vrchní velitel neuniformované protektorátní policie karanténu celého areálu, která trvala, ačkoliv velitel žádal o její zrušení či alespoň omezení pro personál již v březnu, až do transportů a likvidace tábora v létě 1943. Na jejím začátku se uvažovalo o možnosti dát do karantény jen určitou část tábora, kde se nachází pouze nemocní, avšak po prohlídce zdravotním radou Dr. Fügnerem to bylo zamítnuto, neboť bylo zjištěno, že je to nemožné. Nemocní a zdraví užívali pouze společný záchod, odvodnění a kanalizace byly nedostatečné, všichni vězni se stravovali ze společné kuchyně, atd.³² V době tyfové epidemie se v táboře nacházeli i příbuzní Jozefa Mikera. Na dotaz, zda se během ní zlepšila opatření, odpovídá:

„Byli v tu dobu v táboře. Dokonce první člověk, který tam na břišní tyfus zemřel, byl strýc dědy, František Procházka (František Procházka byl první obětí skvrnitého tyfu, pozn. aut.). Lékař tam byl takový malý Žid. On byl vlastně taky vězeň. Jezdil sice domů, ale dozorcí se k němu chovali skoro stejně jako k ostatním vězňům. A to prý byl dobrý člověk. Pomáhal, dával jim nějaké léky a hlavně se staral o děti. Ale jinak třeba mýdlo neměli. Prali jenom ve vodě, myli se studenou vodou.“³³

³⁰ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 1 C-2. *Hlášení za leden 1943*. Inv. č. 8842–8843.

³¹ SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 1 C-2. *Hlášení za únor 1943*. Inv. č. 22476–22477.

³² SOA Třeboň. Fond Cikánský tábor v Letech u Písku. Karton 23 89 4-C. *Zpráva z kontroly*. Inv. č. 13875.

³³ Rozhovor Jany HEJKRLÍKOVÉ s Josefem Mikerem.

Hromadné transporty Romů do tábora Auschwitz II Birekanu

Do poloviny prosince 1942 byli čeští a moravští Romové zařazováni do takzvaných transportů asociálů, které mířily většinou do kmenového tábora Auschwitz I. Avšak 16. prosince 1942 vydal Heinrich Himmler rozkaz, podle kterého měli být „...všichni vybraní Romové, mišenci a neněmečtí příslušníci romských skupin balkánského původu bez ohledu na stupeň míšení s celými rodinami odesláni z říše, Východního Pruska, Alsaska, Lotrinska a Lucemburska, a z Rakouska, Sudet, protektorátu, východních polských zemí, Belgie a Holandska do Osvětimi.“³⁴

Na základě tohoto rozkazu a prováděcích nařízení vydaných 29. ledna 1943 Hlavním úřadem říšské bezpečnosti bylo z Protektorátu vypraveno celkem šest hromadných transportů Romů, do nichž byli zahrnuti jak vězni cikánských táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, tak ti, kteří byli zatím ponecháni na svobodě. Poslední hromadný romský transport byl vypraven 22. srpna 1943. Romové, kteří zůstali v českých cikánských táborech na likvidační práce, nebo byli stále ponecháni na svobodě, byli později umístěni opět do transportů asociálů.³⁵ Nástupní místa byla v Praze a v Brně a cílovou stanicí představoval zpravidla Cikánský rodinný tábor Auschwitz II-Birkenau. Do jednoho z těchto transportů se dostali i rodiče Zdeňka Daniela. Na to, jak jejich zařazení probíhalo, vzpomíná:

„Dostali jsme naříděno, že si máme vzít nejnnutnější věci a stravu na dva dni. To už jsme věděli, protože to dělali na dvě etapy. Nás, co jsme chodili do školy a tak, nechali až na druhou etapu. Jedni šli v březnu a nás vzali až v květnu. Eskorta nás vlakem přivezla do Brna a odtud nás odvezli do ‚robotárny‘, kde dřív bývali trestanci a tam jsme pak přicházeli na gestapacáké velitelství, kde nás rozdělili. Naši a tetčinu rodinu určili, že nepůjdeme. Ostatní, že půjdou. Ale někdo z brněnských Romů se ozval: ‚No jo, ty co máj peníze, tak ty nebudete brát. Jenom nás, ty obyčejný.‘ a tak velitel řekl, že všechny. Ale jeden četník z Oslavan se zasadil o tetku a ta si vzala mě a ještě dvě děcka k sobě. Maminka nemusela, ale měla tátu ráda a řekla: ‚Když jde manžel, já jdu taky.‘ A tak šla taky, no... To si pamatuju přesně, 5. května nás propustili. Ale já už taky nasedal do ereňy, protože já nevěděl, já chtěl s rodičema. A přišel někdo z těch tajných v civilu a vzal mě, že já tam nepatřím. Já jsem řval, že chci taky, ale on mě ještě vytáhl ven.“³⁶

³⁴ NEČAS, Ctibor. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras*. Olomouc: Univerzita Palackého 1994. ISBN 80-7067-354-0244, s. 12.

³⁵ NEČAS, Ctibor. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras*, s. 13.

³⁶ Rozhovor Markéty HAJSKÉ se Zdeňkem Danielem.

Cikánský rodinný tábor vznikl v podúseku II e v táboře Auschwitz-Birkenau v únoru 1943 a fungoval do srpna 1944. Nacházelo se v něm 32 bloků, z nichž 21 bylo obytných a ostatní sloužily například jako dětská a dospělá kuchyně, nemocnice, mateřská škola, sklady oděvů a potravin, expozitura táborového gestapa. V místnostech, ve kterých byli ubytováni vězni, vyjma dřevěných paland, nebylo nic. Dále byly v táboře postaveny troje záchody, tedy betonové podezdívky s dírami, dvoje umývárny v podobě železných rour s otvory a dřevěnými koryty a takzvaná sauna sloužící ke koupeli nových vězňů a odlišování.³⁷ V cikánském rodinném táboře bylo během jeho existence internováno 10 094 mužů a 10 089 žen, z čehož dle záznamů v mužské a ženské evidenční knize, bylo minimálně přes 2 600 protektorátních Romek, z nichž pouze 127 přežilo osvětimský tábor a bylo transportováno do jiných nacistických koncentračních táborů³⁸, a přes 1 800 protektorátních Romů, ze kterých se do jiných koncentračních táborů dostalo pouze 95.³⁹ Poslední transporty odvezly 918 evropských Romů do Buchenwaldu a 490 Romek do Ravensbrücku dne 2. srpna 1944. V cikánském rodinném táboře zbylo přibližně 3 000 vězňů, většinou matek s dětmi či neschopných práce, kteří byli ještě tu noc z 2. na 3. srpna posláni do plynových komor, čímž byl tábor zlikvidován.⁴⁰

---

³⁷ NEČAS, Ctibor. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras*, s. 17–18.

³⁸ Auschwitz-Birkenau State Museum. Department III. Schutzhaftlagerführung. *Księga ewidencyjna obozu cygáńskiego KL Auschwitz II Birkeanu dla wiezniarek Cyganek*.

³⁹ Auschwitz-Birkenau State Museum. Department III. Schutzhaftlagerführung. *Księga ewidencyjna obozu cygáńskiego KL Auschwitz II Birkenau dla wiezniów Cyganów*.

⁴⁰ NEČAS, Ctibor. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras*, s. 35.

Závěr

Druhá světová válka se nesmazatelně vryla do historie evropských Romů, kteří byli stejně jako Židé nacistickou ideologií označeni za méněcennou a škodlivou rasu, jež neměla právo na život. Romský holocaust se velmi ničivě podepsal na českých a moravských Romech. Ačkoliv nelze s jistotou říci, kolik Romů pobývalo Československu za první republiky, odhady se shodují, že v předvečer druhé světové války jich v Čechách a na Moravě žilo přibližně 6000–6500. Část zůstala po Mnichovské dohodě v pohraniční, kde byli buď soustředováni do cikánských táborů, které byly například v Liberci, nebo přímo transportováni koncentračních táborů, především do Auschwitzu, Buchenwaldu a Ravensbrücku.⁴¹ Malá část z Romů, kteří zůstali v Protektorátu Čechy a Morava, byla ze začátku války odeslána do donucovacích pracoven, či pracovních táborů, nebo do německých koncentračních táborů v transportech asociálů. Většina však zůstala v letech 1942–1943 na svobodě. Poté, co vyšel rozkaz o potírání cikánského zlořádu, se více než 2000 Romů ocitlo v cikánských táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, kde více než 500 z nich podlehl celkovému vyčerpání a nemocem. Od jara 1943 se uskutečnilo šest hromadných transportů českých a moravských Romů, do nichž byli zahrnuti jak zbývající vězňové cikánských táborů, tak ti, kteří zatím mohli zůstat ve svých domovech. Z Protektorátu bylo do cikánského rodinného tábora v Auschwitz II Birkenau deportováno více než 4500 mužů, žen a dětí, z nichž se jen necelých 300 dostalo do jiných koncentračních táborů. Ostatní zde zahynuli. Na svobodě bylo v Protektorátu ponecháno přibližně 300 osob. Po skončení druhé světové války se do Čech vrátilo z koncentračních táborů pouhých 583 Romů.

⁴¹ ROUS, Ivan. Cikánské tábory na území dnešního Liberce v letech 1939–1943. In: JELÍNEK, Tomáš, SOUKUPOVÁ, Blanka (eds.). *Bílá místa ve výzkumu holokaustu*. Praha: SAŽ 2015. ISBN 978-80-260-7335-2, s. 122.

Použité zdroje / References

Archivní prameny

Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cikánský tábor v Letech u Písku

Auschwitz-Birkanu State Museum, Department III

Další primární prameny

ŠTAMPACH, František. Cikáni v Československé republice. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929.

Literatura

HANCOCK, Ian. Země utrpení. Dějiny pronásledování a otroctví Romů. Praha: Signeta, 2001. ISBN 80-902608-3-7.

HORVÁTHOVÁ, Jana. Kapitoly z dějin Romů. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-615-X.

LHOTKA, Petr. Protiromská opatření protektorátních úřadů. In: BLODIG, Vojtěch (ed.) Fenomén holocaust: The Holocaust Phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha – Terezín: Kancelář prezidenta republiky, Památník Terezín, 2000, s. 165–167.

NEČAS, Ctibor. Cikánský tábor v Letech (1942–1943), Romano Džaniben, vol. 15, no. 1, 2008, s. 186–197.

NEČAS, Ctibor. Holocaust českých Romů. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-022-2.

NEČAS, Ctibor. Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras. Olomouc: Univerzita Palackého 1994. ISBN 80-7067-354-0244, s. 12.

NEČAS, Ctibor. Neznámý holocaust. In: FRIŠTENSKÁ, Hana, LÁZNIČKOVÁ, Ilona, SULITKA, Adnrej (eds.) Neznámý holocaust. Příspěvky ze slavnostního odhalení pomníku romským obětem v Letech a ze semináře s mezinárodní účastí v Písku 13. května 1995. Praha: Trilabit 1995, s. 17–35.

ROUS, Ivan. Cikánské tábory na území dnešního Liberce v letech 1939–1943. In: JELÍNEK, Tomáš, SOUKUPOVÁ, Blanka (eds.). Bílá místa ve výzkumu holokaustu. Praha: SAŽ 2015. ISBN 978-80-260-7335-2, s. 119–133.

ŠÍPEK, Zdeněk. Řešení situace potulných Cikánů v českých zemích v letech 1918–1940. In: FRIŠTENSKÁ, Hana, LÁZNIČKOVÁ, Ilona, SULITKA, Adnrej (eds.) Neznámý holocaust. Příspěvky ze slavnostního odhalení pomníku romským obětem v Letech a ze semináře s mezinárodní účastí v Písku 13. května 1995. Praha: Trilabit 1995, s. 41–44.

WAGNER, Petr. Doktorská práce Evy Justinové a její ideové a politické zázemí, Romano džaniben, vol. 12, no. 3, 2005, s. 85–118.

Orální historie

Rozhovor Jany HEJKRLÍKOVÉ s Josefem Mikerem (romský aktivista), dne 10. 9. 2018 v Praze. Přepis rozhovoru v Romano Voďi vol. 15, no. 9, 2018, s. 4–7.

Rozhovor Markéty HAJSKÉ se Zdeňkem Danielem (romským pamětníkem), dne 29. 6. 2017 v Jablonci, rozhovor poskytla Paměť Romů, Korunní 127, Praha.

Rozhovor Kristiny DIENSTBIEROVÉ se Zdeňkem Serinkem (vnuk Josefa Serinka), dne 27. 4. 2018 v Kopidlnu, rozhovor poskytla Paměť Romů, Korunní 127, Praha.

O autorce

Mgr. Jana Hejkrliková (*1992) se věnuje otázce Romů v období druhé světové války. Absolvovala bakalářské studium Obecné dějiny na Filozofické fakultě na Západočeské univerzitě v Plzni. Tamtéž vystudovala navazující magisterský obor Moderní historie. V současné době je studentkou doktorského programu Historie na Katedře historických věd na Západočeské univerzitě v Plzni.

Email: hejkrlik@khv.zcu.cz